

konkreta handlingens uttryck återfinns, som författaren mycket riktigt påpekar, i de trädgårdsideal som Molin och Reuterswärd producerar och reproducerar. Att man sedan som utövare inom ett specifikt fält måste hantera, eller är medskapare av, en rådande diskurs innebär inte nödvändigtvis att denna kan speglas eller förklaras genom biografien.

Ulla Molin och Gösta Reuterswärd var båda skickliga folkbildare inom trädgårdsområdet, och avhandlingen visar på ett övertygande sätt hur denna ambition tog sig väldigt olika uttryck. Medan Reuterswärd förmedlade ett smakideal som handlade om den romantiska trädgårdsnaturens speciella särställning i relation till det omgivande samhället, verkade Molin för den sparsmakade och stilrena trädgårdens integrering i en funktionalistisk samhällsyn. Båda dessa ideal är ett uttryck för det moderna projektet, och att dessa folkbildare kunde verka under samma tidsperiod visar just på modernitetens inneboende dynamik och motsättningar. Att Gösta Reuterswärd, som Gustavsson påtalar, tillhörde en överbyggande generation är inte enda förklaringen till den blandning av ”traditionella och moderna värden” som blev resultatet av hans trädgårdsgärningar. Romantiken och nostalgin är i högsta grad ingredienser i det moderna projektet.

Det har varit mycket givande att få inblick i hur en landskapsarkitekt studerar sin egen praktik. Och vem skulle vara bättre skickad att avhandla Ulla Molins och Gösta Reuterswärds föreställningsvärldar inom trädgårdskulturen? *Trädgårdsideal och kunskapssyn* är en specifik avhandling inom en annan forskningstradition än min egen. Gustavssons höga ambitioner utmynnar dock i en längtan efter att *förklara* väldigt mycket på samma gång. De olika förklaringsmodellerna mejslas fram med hjälp av teoretiska verktyg från många olika områden: konstvetenskap, filosofi, historia, litteratur och avslutningsvis en del kulturteori. Här kunde man önska en större insikt i den modernitetsdiskussion som länge förekommit. Men Eva Gustavssons avhandling är en viktig och nödvändig inledning på ett tvärvetenskapligt närmande.

Cecilia Fredriksson, Lund

Jenny Björkman: *Vård för samhällets bästa. Debatten om tvångsvård i svensk lagstiftning 1850–1970*. Carlssons, Stockholm 2001. 398 s., ill. English summary. ISBN 91-7203-414-9.

Det vilar en mild ironi över historikern Jenny Björkmans avhandlingstitel, *Vård för samhällets bästa*. Underrubriken ger besked om att det inte handlar om vilken vård som helst utan om tvångsvård såsom den legitimerats och debatterats i svensk lagstiftning 1850–1970.

Vad är samhällets bästa? Och vilket pris kan anses rimligt för individen att betala i form av ofrivillig isolering och behandling? Ja, det är svåra frågor att besvara för alla samhällen som säger sig värna demokratiska värden och rättssäkerhet. Jenny Björkman anger syftet till sin studie som att undersöka ”var gränserna för statliga ingripanden i det privata har gått i Sverige, samt om och hur dessa gränser har förändrats” (s. 12). Tidsligt omfattar studien 1850 till 1970. Det är alltså, som Björkman skriver, idéerna och argumentationen kring tvångsvård som står i centrum för avhandlingen.

Det här är en rejäl avhandling på över 300 sidor disponerade kronologiskt med utgångspunkt i en periodisering av det moderna samhället: den klassiskt liberala staten, den socialliberala staten samt välfärdsstaten. Med den klassiskt liberala staten avses idéerna om en svag, ickeingripande stat från 1800-talets mitt till cirka 1890. Perioden 1890-talet till 1930-talet benämns en socialliberal stat och kännetecknas av ett allt större statligt ingripande. Tiden från 1930 och fram till 1970-talet benämns välfärdsstaten och beskrivs i termer av partipatorisk kapitalism. Denna disposition har fördelen att den är saklig och lättöverskådlig. Den tycks också väl ämnad för framställningen som återkommande behandlar synen på tvångsvård av veneriskt, epidemiskt och psykiskt sjuka samt missbrukare.

Avhandlingen bygger framförallt på statliga utredningar men också propositioner, riksdagsdebatter och lagtexter. Inledningsvis redovisas hur tvångsvården var organiserad och vilka aktörer som omgav den. Redan här introduceras ett tema som leder rakt igenom problemfältet, dvs. förhållandet mellan jurister och medicinare. Björkman visar hur läkarna under den studerade perioden fick stort inflytande över tvångsvården, liksom över många andra frågor som rörde samhälleliga missförhållanden och deras åtgärdande. Björkman ser läkarnas ökade inflytande som ett tecken på en generell

medikaliseringsprocess. Först i välfärdssamhällets utredningar skulle läkarnas inflytande minska.

I de fyra materialredovisande kapitlen påvisar Björkman hur staten vid mitten av 1800-talet visade allt större benägenhet att gripa in i privatpersoners liv. Hon uppmärksammar det faktum att flera nya tvångslagar tillkom under en period när många liberala och individuella rättigheter formulerades. Hon understryker dock att tvångsingripanden vid denna tid inte var någon nyhet. Det var argumenten för åtgärderna som ändrade karaktär och fick en medicinsk gemensam nämnare.

Mellan 1890 och 1930 genomfördes i Sverige en serie demokratiska reformer. Samtidigt stiftades flera lagar som medgav tvångsåtgärder. 1913 års alkoholistlag, 1918 års Lex veneris och 1919 års epidemilag är exempel som alla innebar möjligheter till tvångsvård. Björkman uppmärksammar sociala aspekter på tvångsvården och hur fattigdom och klasstillhörighet gavs stor betydelse i bedömningen av vem som ansågs i behov av tvångsvård. Inte minst alkoholism framställdes som ett underklassproblem. Här framgår också hur argumenten för tvång kopplades till försörjningsdugligheten. Lösdriveri och fattigvård var tydligt relaterade till alkoholproblematiken. Anstaltsbehandlings innehåll kretsade också kring arbete och frisk luft, dvs. två företeelser som verkade saknas i alkoholistens liv. Lättja ansågs inte bara omoralisk utan också hälsofarlig eftersom den ansågs ha menlig inverkan på nervsystemet och hjärnans utveckling.

Jenny Björkman konstaterar att det är kombinationen av argument som syftar på sjuklighet och samhällsfarlighet som motiverade tvångsvården. Samtidigt underströks under 1900-talets första decennier interneringen som en förmån för individen, liksom det samhälleliga behovet av att säkerställa fullgoda framtida generationer.

Vad läsaren börjar skönja är en lagstiftande verksamhet som i ganska låg grad skiftar karaktär men vars argument möjligen förändras. Farlighet, sjuklighet och samhällsskydd är parametrar som återkommer under hela den studerade perioden. Skyddsobjektets namn förändras från nationen och folket till att under folkhemmets dagar framförallt få benämningen samhället. I folkhemmet stod skötsamhetsidealet i kontrast till dem som tycktes kräva tvångsvård. Misskötsamhet kunde vara farligt för samhället oavsett om det gällde ”smitta, våldsamhet eller bara utmanade samhällets normer”.

Rättfärdigandet av tvångsvård har, skriver Björkman, karakteriserats av samsyn och kontinuitet, som det tycks oberoende av samhällsskick och politiska vindar. En

grundläggande förändring finner Björkman först på 1960-talet, som innebar ett brott mot synen på statliga ingrepp mot individen. Vilka konsekvenser detta fick för tvångsvården ligger dock utanför studiens ram, men i denna kontinuitet och samsyn i tvångsvården återfinns, som jag ser det, avhandlingens intressantaste resultat. Björkman ger exempel på en verksamhet, om än begränsad till lagstiftningens nivå, som med olika argumentationer tycks äga en hållbarhet som varken låter sig påverkas av partipolitiken eller andra mer djupgående tankefigurer som t.ex. den liberala idén om individens frihet.

Björkman återkommer istället till andra fenomen som skär igenom detta tvångsvårdens spår i industrisamhället. Så argumenterar hon för att tvångsvården vilade på en medikaliserad världsbild, konstruerad på 1800-talet. Vid flera tillfällen återkommer hon till begreppet medikalisering och sätter det som en stämpel på vissa företeelser. Jag har ingen orsak att tvivla på relevansen av att göra det. Men skulle ändå gärna ha sett en mer problematiserande användning. Vad innebär egentligen medikalisering? Och på vilket sätt förändras innebörden av det under den studerade perioden?

Sådana tveksamheter inför analysen får mig att återkomma till avhandlingens disposition. Det tycks mig som om den inte bara har en fördel av att vara tydlig och rak. Kronologi och periodisering lämpar sig visserligen väl för beskrivning och resultatredovisning. Men i det här fallet undrar jag om inte dispositionen har hämmat analysen och de oväntade associationsbanorna utanför det mest uppenbara socialpolitiska och medicinska fältet. Som alternativ hade jag föredragit att analyserna följde deskriptionen i hämlarna. Dels för att analysen blir effektivare och mer pedagogisk, dels för att tydligare visa att redovisningen av källmaterialet inte står fri från teoretiska antaganden.

Ibland är det besvärligt att förhålla sig till Björkmans text. Mina besvär kretsar kring frågan om när hon skriver själv och när hon återger någon källas uppfattning. Redan i inledningen understryker Björkman att fokus är ställt på den inställning till tvångsvård som kommer till uttryck i lagstiftningen och inte hur den praktiserades. Det är viktigt att denna begränsning uttalar. Möjligen är jag väl fyrkantig i min läsning av vissa passager och kanske menar Jenny Björkman att somt bör kunna förstås som en historisk företeelse med ledning av orimligheten att hon själv skulle vara källan. Men det skapar ändå osäkerhet hos läsaren när det inte står klart vem som talar, forskaren eller de historiska källorna. Liksom det skapar osäkerhet med påstående

som med ledning av de källor undersökningen bygger på knappast är möjliga att veta något om. Så skriver Björkman t.ex. att det vid slutet av 1800-talet går att "urskilja en kraftig ökning av antalet sinnessjuka" (s. 125). Eller på s. 110 där hon skriver att det sena 1800-talets kurhus tolkades av samtiden som mer stigmatiserande än de egentligen var. Egentligen var? Hur stigmatiserande var de? Det är en fråga som nog skulle kräva en alldeles egen undersökning för att få svar.

Jag nämner inte sådana passager för att söka enskilda fel i framställningen. Jag vill dock understryka behovet, men också svårigheterna, att fjärma sig från uttryckssätt som springer ur källorna. Det förflutnas språk får inte bli forskarens eget. Jag skulle dessutom vilja efterfråga en något mer utförlig och uttalad metodologisk diskussion. Hur har Jenny Björkman läst sina källor? Vilka resonemang bygger urvalet på? Finns det alternativa sätt att läsa och förstå materialet? Framställ-

ningssättet är på ett sätt klart och tydligt men riskerar samtidigt att dölja de val som forskaren har gjort och ge intryck av att vara ett okomplicerat avtryck av källorna när det snarare är resultatet av olika perspektiv, förhållningssätt, metoder, urval och läsarter.

Sådana synpunkter förtar emellertid inte förtjänsterna med avhandlingen. Oavsett vilka slutsatser som dras är avhandlingen resultatet av en imponerande empirisk undersökning. Den ger dessutom ett motsägelsefullt och därför intressant perspektiv på det moderna samhället, på dess förändringsbenägenhet respektive sega strukturer. Den senare aspekten antyder även vikten av historiska undersökningar av problem som fortfarande är aktuella. Jenny Björkmans avhandling pockar på fler frågor. Hur sega är strukturerna egentligen? Hur följde debatten efter 1960-talet? Vad har vi med oss i bagaget i dagens tvångsvård?

Lars-Eric Jönsson Höganäs/Lund